

Basri Čaprići

Filološki fakultet

Univerzitet u Prištini

Neprijatelji i ljudi

Apstrakt:

Ovaj rad u prvom delu polazi od ideje o zajedničkom balkanskom identitetu koji ima korene još u antici i jezičkom i kulturnom balkanskom jedinstvu koje počiva na grčkoj kulturi. Zatim, rad prati rastakanje tog balkanskog identiteta u devetnaestovekovnoj politici nacionalizma, i zastupa stav da je sada vreme da konflikti postanu prošlost i da se Balkan pacifikuje i nanovo poveže u Evropskoj uniji. U drugom delu rada razmatra se negativan uticaj pisaca i intelektualaca na podsticanje konflikata na Balkanu i ističe primer nekoliko pisaca i dela koji svojim duhom pomirenja i humanizmom stoje nasuprot ove glavne struje: *Došljaci – pesme Ali Binaka Radovana Zogovića*, *Srećan kraj* Ali Podrimje, *Ići Mići Ahmići* Predraga Lucića i *Elita gora od rulje* Mirka Kovača.

Ključne reči:

Balkan, neprijatelji, balkanski identitet, pisci i konflikt

Neprijatelj je rodila surova istorija a očuvali su ga pisci

Retko se može naići na region kao što je Balkan, o kojem je napisano toliko istorijskih, kulturnih i etnopsiholoških, filozofskih i astronomskih, retoričkih i političkih knjiga, knjiga o folkloru i putopisa, vojnih strategija i dokaza o sudaru civilizacija, sudaru verskih doktrina kao i neraskidivim kulturnim vezama, književnih dela koja spadaju u vrhunce svetske literature i vrhunska kinematografska ostvarenja. Objavljeno je na hiljade knjiga od početaka antike do naših dana. Stari balkanski autori i oni savremeni su Balkan bezbroj puta označili kao referentnu tačku vrhunske literature celog sveta, "temelj civilizacije" i kulture koja se danas smatra najnaprednijom, kulminacijom u dostignućima današnjice. Drevni balkanski jezik, starogrčki, postao je elitni jezik pisane komunikacije svih balkanskih naroda, balkanski jezik koji je kasnije postao jezik globalnih srazmera u izdavaštvu, distribuciji, stvaranju i izgradnji civilizacije koja je vremenom postala osnova svih naučnih, umetničkih, političkih dostignuća čovečanstva u vekovima koji su usledili. Narodi Balkana u antičko doba su investirali svo znanje, svo pisano nasleđe, svu svoju kreativnost na ovom jeziku, unoseći u ovu konvenciju komuniciranja sav svoj doprinos u zajedničkom nasleđu koje će kasnije prevazići granice regiona i postati nasleđem čitave vekovne civilizacije. Jezici ostalih naroda Balkana u antičko doba nisu uspeali da dostignu nivo starogrčkog jezika i svi su izgledi da su oni u to doba prihvatili ovaj jezik kao zajednički za ceo region, kako bi u njemu izgradili vrhunski sistem vrednosti, višestruko balkansko nasleđe i identitet, a ne isključive identitete regiona. Ovaj je jezik kasnije postao jezik široke komunikacije, postavši tako arena ključnih tekstova i distribucije pronalazaka koji će postati referentne tačke u potonjim vekovima. Razmere takvog prostiranja će kasnije dostići latinski jezik, a u naše vreme engleski.

Homerski epos, tragedije velikih autora antičkog sveta, Eshila, Evripida, Sofokla, predstavljaju delo balkanskog nasleđa u koje je inkorporiran višestruki balkanski identitet, zajednički epos, čije se autorstvo ni u jednom trenutku ne može pripisati samo jednom narodu, bez obzira na jezik na kojem je ovekovečen. Takvi stilistički topisi su konstatovani i u drevnom usmenom stvaralaštvu naroda Balkana, ali je starogrčki jezik već u samim začetima postao kulturni kišobran regiona, bio je prihvaćen od svih, da bi ovekovečio naprednim onovremenim pisanim sredstvima sve duhovno bogatstvo i sav balkanski kulturni identitet. Zbog toga su svi bili ponosni jer su pripadali slavnom regionu zajedničkog kulturnog i identitetskog supstrata, koji će kasnije za naredne vekove stvoriti kolevku evropske civilizacije i celog čovečanstva.

Rimska osvajanja će iz temelja promeniti odnose među narodima Balkana i njihove odnose sa drugima. Ratovi će doneti razmeštanje stanovništva, promene društvenih uređenja, drugačiju dinamiku u odnosima među narodima, razmenu kultura i preplitanje identiteta. Dioklecijanov Rim je uneo podelu Istok – Zapad, a time će se i Balkan postaviti na raskršnici puteva, na poprištu gde se sudaraju imperije, gde se sudaraju civilizacije, ali i gde se ukrštaju kulture i transformišu identiteti naroda Balkana. Srednji vek je doneo na Balkanu novu podelu između pravoslavlja i rimokatolicizma, a

osmanskim osvajanjem pridodata mu je još jedna podela u vidu podele između islama i hrišćanstva. Jalta je dodelila zlu sudbinu Balkanu nakon Drugog svetskog rata, kada je još jednom novom podelom ogroman deo balkanskih naroda okovan na fatalnoj strani socijalističkog kampa.

Od antičkog doba, narodi Balkana su osvajani i zatim postajali deo velikih imperija, Rima, Vizantije, Osmanskog carstva, socijalističkog bloka tokom hladnog rata. Osvajanje ovih naroda je donelo teške posledice po sudbinu regiona, nezapamćeno razmeštavanje stanovništva, nasilno menjanje identiteta, asimilujući i nasilno menjajući verske, jezičke, običajne identitete, kao i tradicionalni viševjekovni životni poredak. Suočeni sa tako velikim osvajačkim silama, ovi mali narodi su, nakon početnog otpora, počeli da se prilagođavaju novom režimu, postavši deo ovih imperijalnih režima.

Imperijalna osvajanja Balkana su donosila velike tragedije balkanskim narodima koje su rezultirale velikim ljudskim gubicima, rušenjem tradicionalnih kulturnih vrednosti, razmeštanjem stanovništva i otimanjem teritorija. Svojim dugim životom na Balkanu, uključivanjem domaćih stanovništava u politički, upravljački, administrativni i kulturni život, ti režimi su uvodili novu dinamiku u odnose ovih naroda sa osvajačima, ali i sa narodima regiona. Na identitetskom planu, domaći identiteti su ulazili u odnose uzimanja i davanja, što je dovelo do znatnih identitetskih promena. Pošto su, kako se to obično dešava u istoriji, režimi ovih imperija birali i narode miljenike, favorizujući jednog ili drugog, njihov pad je donosio i užasna neprijateljstva među balkanskim narodima, koji su se nekada ponosili zajedničkim višeplošnim balkanskim identitetom. Ta su ukrštanja determinisala na samom začetku odnose dva naroda u srcu Balkana, Albanaca i Srba. Figura neprijatelja će često zadobijati imperijalne odlike, iako će ih na svojim plećima osetiti ovi narodi, i ona će se samo uvećavati i umnogostručavati.

Nakon mnogih osvajanja i oslobađanja, nakon mnogih dolazaka i rušenja imperijalnih režima koji su sa sobom donosili i svoje identitetske i kulturne komplekse, kako bi ih injektirali u kulturni balkanski identitet silom ili asimilatorskim strategijama, narodi Balkana su počeli da se navikavaju i na drugačiji identitetski život. Veliki balkanski gradovi su tako ušli u drugačiju epohu urbanog identiteta. U istom naselju, balkanski stanovnici raznih vera, raznih etničkih pripadnosti, raznih jezičkih identiteta sretali su se na udaljenosti od nekoliko metara sa sinagogom, džamijom, pravoslavnom crkvom, katoličkom crkvom, bektašijskom tekijom. To je bio balkanski identitet. I Balkanci su kultivisali ovu različitost upravo kao svoj višestruki identitet. Razni putopisci, koji su putovali balkanskim životnim prostorom i koji su često imali odlučujuću ulogu u izgradnji percepcije o balkanskom identitetu, potencirali su ovu činjenicu i prenosili je u evropske centre kao čudo poštovanja i tolerancije, gde razni identiteti mogu živeti zajedno, poštujući razlike i priznajući tu različitost kao svoje zajedničko bogatstvo koje se može nazvati balkanskim identitetom. Na ovom kulturnom supstratu sa mnogo mostova, gde se ukrštaju kulture i civilizacije, gradili su vrhove evropske literature pisci kao što su Ivo Andrić, Kadare, Kazantzakis, Jonesko, Kruleža, Todorov, Pamuk itd. To je višestruki balkanski identitet, duh ovih naroda, važan deo evropskog identiteta.

Višestruki balkanski identitet – bogatstvo ili prokletstvo naroda Balkana

No, ova višestrukost balkanskog identiteta neće zadugo ostati njihovim civilizacijskim bogatstvom. Njihova kulturna različitost će se pretvoriti u užasno prokletstvo raspadom imperija i pojavom neviđene surovosti u začecima stvaranja nacionalnih država. Balkanski ratovi, kao i Prvi svetski rat, pretvoriće Balkan u klanicu neslućenih razmera. Percepcija Balkana kao identiteta kulturne različitosti, gde jedni pored drugih žive jezici, etniteti, religije i kulture počinje vrtoglavo da se urušava. Dimitrije Tucović 1913. godine izveštava sa Kosova o ovom metežu:

Ono što balkanskim ratovima daje pečat najvarvarskih i najkrvoločnijih ratova mračnog srednjeg veka, nisu potoci krvi leševa naoružanih ljudi sa jedne ili druge strane, koji ratuju, ne, to su reke krvi ubijenih nenaoružanih stanovnika, nedužne dece, žena i mirnih ljudi, radnog sveta stare Srbije, Albanije, Makedonije, Trakije, čija je jedina krivica što se mole Bogu drugačije, što govore drugačijim jezikom, nose drugačije ime... (Tucović, 1980, 160).

Tadašnje velike sile, u cilju uspostavljanja mira na Balkanu, stvorile su minska polja kojima će narodi Balkana ići tokom celog narednog veka. Berlinskim kongresom 1878, Londonskom konferencijom 1913, Mirovnom konferencijom u Parizu 1919, susretom na Jalti 1946. godine, instalirala se stalna mržnja među narodima Balkana. Narodi koji su se ponosili *zajedničkim* identitetom, svojom kulturnom različitosti i kulturom poštovanja drugačijeg, propatiće vek međusobne nacionalne surovosti (Todorova, 1997). Albanski pisac, franjevac, Đerđ Fišta je napisao: „Duže od veka živeli su u međusobnoj omrazi“. Kraj Prvog svetskog rata doneo je Balkanu fatalan žig – on tada postaje bure baruta koje može da eksplodira u svakom trenutku. Tada, po završetku Prvog svetskog rata, prvi put se u pežorativnom smislu sreće pojam balkanizacija i balkanizovati u smislu nasilnog rasparčavanja država i naroda. Tačnije, 20. decembra 1918. godine je u *Njujork Tajmsu* objavljen intervju sa Rutenuom, koji upotrebljava pojam Balkan u ovom glagolskom obliku i negativnom značenju. Ovaj žig će postati teret Balkancima tokom celog veka, izokrenuće pozitivnu percepciju o balkanskom identitetu u svetu i izgradiće nepromenljivu predrasudu pod težinom ovog žiga negativne percepcije o Balkanu u svetu.

Godina 1843. će na balkansku scenu dovesti Garašanina na mesto ministra unutrašnjih poslova Srbije, koji će 1844. godine napisati „Načertanije“, oslanjajući se na istorijsko pravo koje proizilazi iz tradicije srpske srednjovekovne države. Teza da Balkan treba da pripadne Balkancima nakon pada Osmanske imperije, predstavlja hipokriziju koja proizlazi iz ovog genocidnog dokumenta sa pretenzijama na unutrašnju balkansku hegemoniju (Stranjaković, 1939, 76-102). Ovo je dokument koji je Balkancima najavljivao vek etničke, verske, jezičke i identitetske mržnje. Od višestrukog balkanskog identiteta koji su Balkanci vekovima gradili kao koegzistenciju nesuprotstavljenih identiteta, narodi Balkana su se pripremali da uđu u arenu konflikata sa suprotstavljenim identitetima koji ne mogu živeti jedni pored drugih.

Vladan Đorđević još više pojačava ovo gledište u svojoj knjizi *Arnauti i velike sile*, u kojoj tadašnji premijer Srbije proglašava Albance divljacima, nedostojnim za državu, ljudima sa repom, a kao izlaz predlaže nadzor nad njima koji će sprovesti superiorniji srpski narod.

Samo strana država bi mogla da uspostavi red u Albaniji i da pokuša da formira naciju od Arnauta koji danas nisu ništa drugo do klupko plemena, koje ne ujedinjuje ni jezik, ni tradicija, ni neka politička i kulturna prošlost. U politici i posebno međunarodnoj politici, može se govoriti samo o narodima i nacijama, što Arnauti još uvek nisu. Arnauti se još uvek nalaze na nivou pristorijskog razvoja. Oni se mogu nazvati samo kvazigenetskom gomilom. To je jednostavno gruba stvar, gledati Austriju i Nemačku kako nastoje da daju autonomiju jednom divljem narodu u Evropi (Gjorgjeviq, 2012, 181, 200).

Knjigu bivšeg premijera Srbije, Vladana Đorđevića je sa srpskog originala 1928. godine preveo kasniji premijer Albanije u kvinslinškoj vladi Mustafa Kruja.

Nakon Garašanina i Vladana Đorđevića dolazi dokument Vase Čubrilovića pod nazivom *Iseļjavanje Arnauta*, koji je predstavljen u Srpskom kulturnom klubu u Beogradu 7. marta 1937. godine. U njemu se tvrdi: „Arnaute je moguće suzbiti samo postupnom kolonizacijom... Jedini način i jedino sredstvo je brutalna sila jedne organizovane državne vlasti, u čemu smo mi uvek bili iznad njih“ (Čubrilović, 1937).

Tridesetog januara 1939. godine Ivo Andrić piše još jedan dokument iz ovog korpusa, pod nazivom *Elaborat o Albaniji*, koji je javnosti tek 1977. godine predstavio Bogdan Krizman u *Časopisu za suvremenu povijest* pod naslovom „Elaborat dr Ive Andrića o Albaniji iz 1939. godine“.¹⁸⁸ U ovom dokumentu Andrić, između ostalog, piše da bi „podelom Arbanije nestalo privlačnog centra za arbanasku manjinu na Kosovu, koja bi se, u novoj situaciji, lakše asimilovala...“ (Andrić 1939). Albanski pisac, Esad Mekuli, poznat po svojoj poeziji u humanističkom duhu i bratstvu naroda u Jugoslaviji, reagovao je na taj tekst u svom stilu prilikom objavljivanja tajnog dokumenta 1977. godine:

AVET TAME

B. Krizman: Elaborat dr. Ive Andrića o Albaniji iz 1939. godine
(*Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, 1977)

Reč po reč, stranice i stranice.
Misao što besmisao mami...
Zar sanjar onaj, sužanj iz tamnice
da tamniči druge, otvara put tami?
(Kako verovati danas u vedrine
rečima tvojim sloge i širine?!)
Stojim zapanjen. Žao mi je, žao...

¹⁸⁸ Krizman Bogdan, *Časopis za suvremenu povijest*, No. 9, 1977, koji se u originalu čuva u: „Centar za dokumentaciju zadužbine Ive Andrića, br. 1156 – 1164: 243–261.

Zar si se tako, slobodar, predao!
(1978)

Agrarna reforma i međudržavni sporazumi o razmeni stanovništva iz regiona Balkana u Anadoliju su akcije koje su ojačale još jednom put ovog regiona ka areni vukova gde je stradalo na stotine hiljada ljudi, koji su podvrgnuti surovim ubistvima, sa apsurdnim ciljem stvaranja čistih etničkih, jezičkih, verskih i identitetskih teritorija. Bogatstvo kulturnih i identitetskih razlika na Balkanu je pretvoreno u težak teret kojeg se ovaj region nije mogao otarasiti do današnjih dana.

Poslednji ratovi u Jugoslaviji su još jednom zverstvima, ubistvima, razmeštanjem stotina hiljada ljudi etničkim, verskim i kulturnim čišćenjima, silovanjima i koncentracionim logorima, izveli Balkan na svetsku scenu. U najsirovijem obliku su još jednom prizvana u sećanje čovečanstva varvarstva koja je ovaj region spoznao u metežu vremena za koji se mislilo da je zauvek ostalo u istorijskoj prošlosti.

Rušilački ratovi su doneli još jednu stigmatizaciju regionu – onu koja se odnosi na njegove intelektualne i akademske elite. Retko se može naići na neki konflikt ovih razmera koji je angažovao tako mnogo pisaca i akademika, koji su direktno podržali rušilačke ratove protiv naroda koji su živeli u Jugoslaviji skoro ceo vek. Čitava „vojska“ pisaca, istoričara, akademika, sveštenika, stala je na stranu generala, kako bi dala veću snagu mržnji i podršku uništenju drugih sa kojima se u ovom regionu zajedno živelo. Crnogorski pisac Jevrem Brković je izjavljivao da je nakon završetka ratova u Jugoslaviji trebalo osnovati Haški tribunal samo za pisce.

Nakon svega ovoga, negativna percepcija o Balkanu se samo povećavala. Tako je od Prvog svetskog rata do danas. Balkan ostaje *bure baruta*, koje se i danas percipira kao primitivni region u odnosu na ostali deo Evrope, koji je istim mehanizmom sebe proglasio njenim civilizovanim delom. Sami Balkanci izabrali su originalan put za beg od ove stigmatizacije, negirajući svoje balkansko biće i nastojeći svim silama da pobegnu od svog vekovnog identiteta. A teško je naići na neki drugi region gde su identiteti toliko slični, gde toliko liče jedni na druge, a toliko mnogo energije troše u međusobnom negiranju.

Staviti na ovaj region dijabličan žig, baciti prokletstvo koje ga prati skoro čitavo stoleće i ne uspeti ga ukloniti ni nakon jednog veka, teška je nepravda koja se nanosi Balkanu. Narodi Balkana su pristali da danas pristupe velikom projektu, mirotvornom i civilizacijskom, kakva je Evropska unija. Neki su uspeali da postanu punopravni članovi, neki su na putu ispunjavanja standarda koji se traže za učlanjenje. Čini se da je ovo projekat koji definitivno dovodi do pomirenja naroda Balkana, do slobodnog kretanja ljudi, vrednosti i kultura, suživota identiteta u održivom miru. Negativna percepcija Balkana treba da se prevaziđe, jer je definitivno okončana epoha konflikata. Balkan, bez obzira na tragedije koje je doživeo tokom čitavog veka surovih konflikata, ne može biti referentnom tačkom za najveće zločine koje je doživelo čovečanstvo, niti mu se može pripisati večno dijabličan žig mračne strane sveta. Zemlje koje su imale zlu sudbinu, da se na njihovom prostoru promišljaju zloglasni genocidni projekti, uništavanje naroda, holokaust, gulag, danas su samoproglasile svoje zemlje centrima civilizacije.

Sami Balkanci treba da smognu snage da povrate nekadašnju pozitivnu percepciju Balkana, ostavljajući za sobom vek konflikata, započinjući epohu poštovanja i priznanja, ostavljajući za sobom konfliktnu prošlost i pridruživanjem velikim, mirotvornim i razvojnim evropskim projektima.

Autonomija jezika naspram nasilne realnosti

Već je pomenuta opaska da je za pisce trebalo osnovati zaseban Haški tribunal. U nastavku teksta usredsredićemo se stoga upravo na ulogu pisane reči u izgradnji ili rušenju mira na Balkanu. Angažovanje pisaca u konfliktima velikih razmera je od pamteveka fenomen koji je dominirao svetskom književnošću. U najsrećnijim slučajevima, njihovo angažovanje je išlo u pravcu humanizma i univerzalne slobode. U mnogim slučajevima, međutim, pisci su postali podržavaoci genocidnih ideologija ili njihovi stvaraoci. Bilo je takvih koji su veličali indiferentno stajalište prema velikim tragedijama čovečanstva. Ratovi u Jugoslaviji postigli su rekord: ogroman broj pisaca je podržavao razorne ratove, oni su postali podstrekači etničke mržnje, stvaraoci genocidnih projekata. Pisci, kao nikada ranije, stali su u službu nacionalističke propagande koristeći se grubim jezikom mržnje.

a. Radovan Zogović – Štititi druge od sebe

Godine 1937, u Jugoslaviji pre izbijanja Drugog svetskog rata, Radovan Zogović iz Dečana, na Kosovu, koji je u dečjem uzrastu kao kolonista došao iz Andrijevice (Crna Gora), objavljuje opasnu, neponovljivu knjigu, po humanoj snazi kojom zrači, po ljudskoj hrabrosti koja je karakteriše i po neponovljivo strukturiranom miroljubivom jeziku, u ambijentu ekstremnog nasilja i državnog terora nad civilnim stanovništvom tog dela teritorije (Zogović, 2009). Zogović je došao na Kosovo kao dete sa svojom porodicom u sklopu zloglasnih operacija nasilnog projekta kolonizacije Kosova nealbanskim stanovništvom, u cilju promene njegove nacionalne strukture. Ovu kolonizaciju je sproveo državni aparat, razmeštajući na hiljade srpskih i crnogorskih porodica iz planinskih krajeva i smeštajući ih nasilno na posede proteranih albanskih porodica. Ova kolonizacija predstavlja jednu od najnasilnijih akcija u Jugoistočnoj Evropi i jedan od najužaslijih oblika državnih terora, preduzetih u sličnim akcijama masovnog i nasilnog razmeštanja stanovništva.

Pisac koji je svojim očima video nasilje nad drugima i osetio ljudsku bol prema albanskim porodicama koje su doživljavale najdrastičnije mere državnog terora, pisac koji je i sam imao sudbinu koloniste, sudbinu koju nije izabrao ali koja mu je zapala, odlučuje da *štititi druge od sebe*, sa borbenim revolucionarnim fanatizmom, što će plaćati celog života negiranjem, suđenjima, zabranama, ekskomunikacijom, i kojemu će doživotno biti uskraćena rehabilitacija. Tako je ostalo do danas. Definitivno, te 1937. godine, Zogović je objavio veoma „opasnu“ knjigu, možda i najopasniju na Balkanu. Zbog toga mu nikada nije oprosteno. Nije mu oprostio ni režim Stare Jugoslavije, ni

novi komunistički režim, kojem je pripadao kao revolucionarni levičar i predstavnik socijalne književnosti, ni nove strukture postkomunističke vlasti danas. Danas se rehabilituju i veličaju saradnici fašizma, pisci zločinci, koji su stvarali genocidne projekte, a ljudi stoje u redu kako bi od njih dobili posvetu u knjizi. Ovakav mentalitet nikada ne može da rehabilituje humanistu Radovana Zogovića.

Zogović je svojom „opasnom” knjigom *Došljaci – pesme Ali Binaka* prekršio balkansku tradiciju angažovanja pisca u konfliktu. Zato mu se ne prašta. Pisci su dobijali visoki društveni status kao *bardovi nacije* i kao *savest nacije*, braneći svoju i slobodu svoje zajednice. Bard, ili kako je kasnije nazvan, *otac nacije*, angažovao se u odbrani svojih od drugih, i tu se završavalo njegovo angažovanje za slobodu kao univerzalnu vrednost čovečanstva. Čim se otvori krvavo polje, gde treba štititi druge od sebe, bardovi nacije spuštaju tamnu zavesu ćutanja. Ovo je korak koji Radovana Zogovića čini neponovljivim, a njegova misao *Štiti druge od sebe*, za njegove savremenike i njihove potomke postaje nesvarljiva maksima. Kada su drugi ćutali pred terorom ili se stavljali u odbranu kaznenih operacija, Zogović je te akcije nazivao pravim imenom: *taj plug koji uranja u naše njive / nije plug/ to je nož uboda među nama/ u naše meso zemlje*. Iznosio je optimizam za žrtve kao i svoju proročansku viziju: *Tri kralja koja su došla/ da ne bi otišli/ otišla su/polomljeni su kao ćupovi*.

b. Ali Podrimja – čuvanje jezika putem ironije

Osamdesetih godina prošlog veka, tokom više od jedne decenije, moćna armija pisaca pripremila je teren besprimernom propagandom za drugu polovinu 20. veka, za krvavi rat u Jugoslaviji, koji će oduzeti desetine hiljada ljudskih života i razmestiti stotine hiljada civila. Takva propaganda u kojoj je učestvovalo toliko mnogo pisaca i akademika, u vidu poziva na rat i uništenje čitavih etničkih zajednica preduzeli su tik pred početak Drugog svetskog rata brojni naučnici, koji su pripremali teren za uništenje Jevreja, obrazlažući to opasnošću koja je svetu pretila od njih. Bitka pisaca započela je više od decenije pre bitke JNA, i to upravo sa Kosova, proglašenjem velike opasnosti koja Jugoslaviji pretila od Albanaca. Propaganda pisaca, akademika i sveštenika, koja je trajala skoro dve decenije i praćena snažno centralizovanom državnom medijskom mašinerijom, dostiže cifru od 4000 knjiga i izdanja sa astronomskim tiražom za balkanske prilike, i to samo o Kosovu i protiv prava Albanaca. Bila je to vrtoglava umešanost i angažovanje pisaca u prilog rata, direktno stupanje pisaca u konflikt, trovanje jezika pisaca podsticanjem mržnje prema drugima.

U ovakvoj klimi tenzija i mržnje, pisac Ali Podrimja je 1988. godine objavio zbirku pesama pod nazivom *Srećan kraj*, u kojoj osetno produbljuje ukrštanje ironije sa totalnim izokretanjem koncepata, sa zadivljujućom direktnom artikulacijom (Podrimja, 2013). Iskazi poput – *krivac je Albanac, ja sam divljač, ja sam pas* – označavaju najviši nivo ironije, kojem je autor uspeo da sruši i izokrene atavizme koji su dugo bili opterećeni nasiljem i ljudskom destrukcijom. Samo ovim izokretanjem, ovim veoma direktnim vraćanjem na prvo lice, autor je uspeo da izbegne permanentnu opasnost od

uranjanja u vrtlog trovanja jezika. Borba protiv nasilja istim sredstvima i istom jezičkom strategijom, nosi opasnost degeneracije u parolašku govornu fakturu. Ironija je jedino efikasno oružje, koje se udaljava od takve opasnosti i koje čini poruku izoštrenijom, oslobađajući je od suvišnog emocionalnog naboja. Samo ranije sklopljeni ugovor autora sa svojim čitaocem, u vidu međusobnog poverenja, spasilo je autora od nerazumevanja indirektnog, ironičnog diskursa, kao direktnog fatalnog jezika. Čitalac je pročitao na pravi način autorovu ironiju u vrtlogu bučnih i svakodnevnih udara nacionalističkih doboša, koji su dominirali svim sferama društvenog života.

Derđ Fišta nije uspeo da jezik sačuva od trovanja, te je pod velikim teretom egzaltacije od vijorenja zastave skliznuo u korišćenje nedozvoljivog rečnika za pisca u bilo kakvim okolnostima:

E der m'qiell ushto brohrija
Kah gerthet fusha e malcija:
Për jetë t'jetës rroftë Shqypnija!
Edhe kshtu, mbas sa mjerimit
Mbas sa gjakut e shemtimit,
E p'r inat t'shkjebet t'Ballkanit
Per gazep t'atij Sulltanit:
Si premtue kisht' perendija:
Prap zot m'vedi duel Shqypnija.”
(Fishta 2010, 5)¹⁸⁹

Nikakva situacija ne opravdava pisca da truje jezik, govorio je pesnik Šejmus Hini.

c. Fatalno pogrešno shvaćena ironija – konzerviranje tragedija

U malom mestu Ahmići, tokom krvavog rata u Bosni i Hercegovini, hrvatske borbeno snage su izvršile jedan od najvećih masakara nad bošnjačkim civilima. Hrvatski pesnik, Predrag Lucić je napisao satiričnu pesmu pod naslovom „Ići mići Ahmići“ u kojoj na satiričan način tematizuje masakar u Ahmićima, objavivši je u sklopu svoje knjige pesama *Mesec nad Splitom*. Promocija te knjige u Mostaru i autorovo čitanje ove pesme, pretvorili su se u neviđeni medijski skandal. Udruženje građana žrtava rata '92-'95. oštro je reagovalo kvalifikujući Lucića kao pesnika koji veliča hrvatske zločine nad Bošnjacima.

Zločin ne može biti predmet satire, odsečan je stav indigniranih, a taj stav su branili u raznim oblicima i književni kritičari kojima takav ton pesnika više liči na veličanje zločina. *Duboko nas je povredila satirična pesma Predraga Lucića*, kategorički su reagovali svi oni koji ne prihvataju nikakvo drugačije čitanje tog teksta. Situaciju nije olakšala ni

¹⁸⁹ „I do neba odjekuju uzvici/ Kliču polja i planine: /Za vek vekova živela Albanija! / I tako nakon toliko bede, / Nakon toliko krvi i nakaza, /A za inat balkanskim škije* / Na muku tog Sultana: /Kako je Bog obećao tada: /Opet je Albanija svoja na svome. (*pogrđni naziv za Slovene – Srbe – prim. prev).

autorova biografija u kojoj se navodi da je bio osnivač antinacionalističkog i antiratnog časopisa *Feral Tribjun*, i koji je svojim člancima oštro i hrabro napadao hrvatsku političku elitu i angažovanje te elite u ratu u Bosni. Kako je moguće da tekst visoke komunikativnosti ne komunicira ni sa estetskim čitaocem, kakvi su neki književni kritičari koji su oštro napali pesnika? Zašto ne mogu da prihvate ironični ton, kada autor kao predmet satire ima izvršioce masakra koji su počinili njegovi sunarodnici, a u cilju odbrane drugih?

Predrag Lucić je svojom satiričnom pesmom „Ići, mići Ahmići“ izašao iz poznate sheme koja je postala nezaobilaznom paradigmatom patriotskih pisaca Balkana, koji se već dve decenije svrstavaju u odbranu slobode samo strane kojoj pripadaju i bacaju crni pokrivač na zločine svojih, kako bi sakrili crne mrlje na uvek svetlom licu pripadnika svoje zajednice. U tome se sastoji greška u čitanju predstavnika Udruženja žrtava. „Ići, mići Ahmići“ predstavlja lucidnu i prodornu ironiju kojom se demaskira čitava politička elita koja se krije iza slogana mira i pravde, solidarnosti i nevinosti, a koja se u suštini svojim postupcima, čim joj se ukaže prilika, ne razlikuje od drugih koji nose titulu šampiona u vršenju masovnih zločina. Nema događaja, koliko god on bolan bio, koji ne može postati predmetom satire, ali postoji poruka koju upućuje autor, postoji poruka koju šalje sam tekst i postoji druga poruka koju dobija čitalac. Tako različita poruka koju je dobio čitalac od one koju je poslao autor i od one kojom zrači sam tekst u slučaju pesme hrvatskog pesnika, govori o velikoj težini emocionalnog pritiska pod kojim dobija poruku iz književnog teksta zajednica koja je podvrgnuta teškom nasilju, koja je traumatizovana, slomljena i prevarena.

Korpus tragedija koji je istorija postavila između Albanaca i Srba, još uvek nije uspeo da postane predmetom satire ni jednog srpskog ili albanskog pisca, u obliku koji to čini Predrag Lucić sa tragedijom i Ahmićima. To je zamrznuti, konzervisani, nedodirljivi i veoma ozbiljan korpus. Minsko polje koje može da eksplodira u svakom trenutku. I baš kao minsko polje, ono je potencijalna građa za iskusne pisce u raspaljivanju patetičnih nacionalnih emocija.

d. Mirko Kovač – elita gora od rulje

U knjizi *Elita gora od rulje* (Kovač, 2009), pisac Mirko Kovač se posvetio dubokoj analizi angažovanja pisaca u teškim vremenima ratova u bivšoj Jugoslaviji. Krvavi ratovi od 1992. do 1999. godine su kao nikada pre bili pripremani od intelektualne, akademske elite, nacionalističkih pisaca i sveštenika. Ranije stečeni status savesti nacije ili duhovnih vođa naroda, pisci su iskoristili da bi počeli sebe smatrati očevima nacije, stvorivši poseban model jezika kojim se, s jedne strane, glorifikuje nacionalna istorija, a sa druge strane se okrivljuju svi drugi za izazivanje tragedija koje su pogodile izabrani narod. Smešten u kontekst rata i krvavih konflikata, ovaj je jezik raspaljivao mase kako bi slepo odlazile u ljudske katastrofe. Ali razularenije od tih masa bile su intelektualne elite, koje su u velikoj meri sačinjavali pisci zaogrnuti moći i vlašću. Moćni pisci, podržani snažnom državnom mašinerijom, stvorili su poseban jezik mržnje prema svim ostalima, i to su činili sistematski u obliku otvorene propagande.

Uz ovu vojsku pisaca, akademika, režisera, ropera, neretko su se svrstavali i mediodkritetski pisci. Emir Kusturica, poznati srpski režiser iz Bosne je najavio svoj novi film na temu Kosova, baziran na romanu pod naslovom *Srpsko srce Johanovo Veselina Dželetovića*. Roman je napisan nakon zabeleženog uspeha narativne poeme na istu temu, u stilu narodne guslarske epike, i zahteva koji su uputili čitaoci da je pretvori u još tragičniji narativ. Roman je doživeo četiri izdanja sa astronomskim tiražom, a na priređenim promocijama u mnogim gradovima Srbije simpatizeri ovog propagandističkog narativa su ispunjavali sale, dok su mnogi ostajali napolju. Siže ovog romana ukratko bi se mogao predstaviti na sledeći način: bogatom Nemcu Johanu izvršena je transplantacija srca, koje je pripadalo kosovskom Srbinu Jovanu. Snovi vode Nemca u rodni kraj ovog Srbina koji je bio žrtva trgovine ljudima od Albanaca, i pošto sazna celu priču o njegovom srcu, odlučuje da promeni veru i postaje pravoslavac po imenu Jovan. Takve narativne konstrukcije koje datiraju još od pre trideset godina i vremena uspona nacionalističkog diskursa, zadržale su istu strukturu jezičkog plakata, isti propagandistički duh, u cilju postavljanja književnog narativa kao iluzije istine s političkom upotrebnom vrednošću. Tu, u ovoj mediokritetskoj prozi koju će ekranizovati Kusturica, zatičemo isti nacionalistički duh koji, začudo, moderiraju u snažnim medijskim mašinerijama novinari politpropa.

Neprijatelji i ljudi

Duže od veka su Srbi i Albanci, dva susedna naroda na Balkanu, gradili između sebe nepokolebljivu figuru neprijatelja. Ono što su krvave bitke iznele na terenu, ovekoveličili su nacionalistički pisci i konzervirali književnici očevi nacije. Pre nego što se kalila na terenu, ovu figuru su idejno stvorili mediokritetski militantni pisci, ali na žalost i pisci velikog renomea, čija imena dosežu razmere globalnog značaja, kao dostojni predstavnici balkanske kulture. Koliko god se menjali režimi, smenjivale epohe, padale imperije i ideologije, ova figura ostaje konstantnom. Malobrojni književnici i naučnici kao Radovan Zogović, Dimitrije Tucović, Mirko Kovač, Ali Podrimja, Jevrem Brković i njima slični, pokušali su da odašilju iskre humanizma u arenu vukova. Međutim, snaga pisaca koji su figuru neprijatelja uspeli da konzerviraju tako dugo bila je ogromna. Niko nije pozvao na kajanje i oprost. Zato je ova figura ostala konzervisanom čitav vek i kultiviše se i dan danas.

Da bismo pokazali pomiriteljsku snagu koju donosi kajanje i obaranje glave pred zločinom, citiraću fragmenat ruskog pisca Jevtušenka:

Godine 1944. moja majka i ja smo se vratili u Moskvu, i bio je to prvi put u mom životu da gledam neprijatelje. Bili su to, ako me sećanje ne vara, dvadeset pet hiljada nemačkih zarobljenika koji su morali proći ulicama grada svrstani u dugu kolonu.

Trotoari su bili krcati ljudima ispred kojih su stajali vojnici i policajci. Bila je to nepregledna gomila ljudi. Sve žene, ruske žene sa rukama muškarca, deform-

isane od iscrpljenosti, sa usnama koje ne znaju šta je karmin, slabih koščatih pleća. Svako od njih, zasigurno, Nemci su odveli ili oca, ili muža, ili brata, ili sina. Između ostalog, bilo je mržnje u očima tih žena koje su stajale čekajući kolonu zarobljenika i unezvereno gledale prema gornjem delu puta. Napokon se pojavio.

Ispred su bili generali. Marširali su oholih lica, stegnutih vilica. Krajevi njihovih usana bili su suvi: imali su boju prezira. Na taj način, oni su želeli da iznova dokažu njihovu superiornost u odnosu na narod koji ih je pobedio. Tokom njihovog prolaska, žene su stiskale svoje radničke ruke u pesnice. „Ove protuve bazde na kolonjsku vodu!“ – vrisnuo je glas, a vojnici i policajci su morali da upotrebe svu svoju snagu da zadrže žene koje su htele da probiju kordon.

A onda se dogodilo nešto neverovatno, neočekivano.

Iza generala išli su vojnici: slabi, prljavi, neobrijani, glave povezane krvavim krpama. Neki su se oslanjali na štake, drugi, na pleća neranjenih drugova. Držali su oborene glave. Niko više nije vrisnuo. Put je prekrila mrtva tišina. Po kaldrmi su odjekivali samo đonovi cipela i štaka.

„Pustite me da prođem!“- rekla je tada žena u velikim ruskim čizmama, stavljajući ruku na rame jednom policajcu. Njen zapovednički glas je bio tako odlučan da ju je policajac pustio da prođe, kao da je dobio preku naredbu.

Približavajući se koloni zarobljenika, žena je iz svoje halje izvukla komad crnog hleba i dala jednom od njih. Ostale žene su sledile njen primer i nemačkim vojnicima bacale hleb, cigare i ostale stvari.

I oni, kao magijom, prestadoše da budu neprijatelji. Sada su već bili ljudi, ništa drugo osim ljudi.“

(Yevtushenko 1963, 27)

Dobrica Ćosić, jedan od očeva nacije, čovek koji je punih 50 godina kreirao ideju figure neprijatelja u srpsko-albanskim odnosima, u poslednjem intervjuu, pred smrt, bez trunke kajanja, zadovoljio se sledećom porukom narednim pokolenjima:

„Za mene je kosovsko pitanje rešeno. To znači da ono više ne postoji kao južna srpska pokrajina. Vašoj generaciji savetujem da ne trošite snagu na kosovsko pitanje, jer je istorija to rešila mimo vas“, poručio je bivši predsednik Savezne Republike Jugoslavije, i podsetio da je prvi izašao u javnost, još šezdesetih, sa idejom o podeli Kosova, ali da ona nije prošla (Ćosić, 2014.).

Literatura:

ANDRIĆ, I. (1939) „Referat g. Andrića 30. I 1939.“, dostupno na: http://www.27mart.com/images/File/Andric_lat_.pdf (pristupljeno: 1. 3. 2015.).

ĆOSIĆ, D. (2014) *Intervju*. Nedeljnik, 24.april 2014. Beograd.

ČUBRILLOVIĆ, V. (1937) *Isterivanje Arnauta*, dostupno na: <http://archive.is/dgaUm/> (pristupljeno 10. 3. 2015.).

- FISHTA, Gj. (2010) *Lahuta e Malcis*. Tiranë.
- GJORGJEVIQ, V. (2012) *Shqiptarët dhe fuqit e medha*. Tiranë: Konica.
- KOVAČ, M. (2009) *Elita gora od rulje*. Zagreb: Fraktura.
- PODRIMJA, A. (2013) *Vepra 1-9*. Prishtinë: Akademia e Shencave dhe e Arteve e Kosovës.
- SCHMITT, O. (2012) *Kosova – histori e shkurtër e një treve qendrore ballkanike*. Prishtinë: Koha.
- STRANJAKOVIĆ, D. (1939) *Kako je postalo Garašaninovo „Načertanije“*, Beograd: Spomenik SKA, XCI, 76-102
- TODOROVA, M. (1997) *Imagining the Balkans*. New York: Oxford University Press.
- TUCOVIĆ, D. (1980) *Sabrana dela*. Beograd.
- YEVTUSHENKO, A. Y. (1963) *A Precocious Autobiography*. New York: Dutton and Co.
- ZOGOVIĆ, R. (2009) *Ardhësit – kangët e Ali Binakut – Došljaci – pesme Ali Binaka – Newcomers – songs of Ali Binaku*. Prishtinë: Ars Albanica.

Basri Capriqi

Faculty of Philology

University of Prishtina

Enemies and Men

Abstract:

In the first part, this article embraces the idea of a common Balkan identity that has roots in Antiquity and of linguistic and cultural Balkan unity following from the Ancient Greek culture. It then follows the demise of this Balkan identity during the rise of nationalism in the nineteenth century, and advocates that it is the time to leave the conflict in the past and to pacify and reunite the Balkans in the European Union. The second part of the article discusses negative influence of writers on promoting the conflicts in the Balkans, to emphasize several authors and literary works that by its pacifism and humanism stand out from the main current: *The Immigrants – the Songs of Ali Binak* by Radovan Zogović, Ali Podrimja's *Happy Ending*, Predrag Lucić's *Ići Mići Ahmići* and *The Elite Worse Than the Crowd* by Mirko Kovač.

Key words:

Balkan, enemies, Balkan identity, writers and conflict